

УДК [930.253+94](477.8)"1929/1950"

А. С. ЧАЙКОВСЬКИЙ*

СПЕЦГРУПИ НКВС І НКДБ: МІФИ ТА РЕАЛЬНІСТЬ

Висвітлюються питання виникнення, функціонування та результати діяльності спецгруп НКВС і НКДБ у 1944–1953 рр. Акцентується увага на причинах їх появи та фальсифікації проблеми, яка розглядається.

Ключові слова: спецгрупи; НКВС; НКДБ; ОУН; УПА; терор; диверсії; служба безпеки (СБ); бойовики; нелегали; військові трибунали; законність; правопорядок.

Своєрідним “науковим відкриттям” новітньої української історії стали одкровення: начебто звірства проти мирного населення в Західній Україні здійснювали не хто інший, як виключно спецгрупи НКВС і НКДБ.

Першим публічну “качку” запустив професор, доктор юридичних наук, він же й автор гучної статті в “Літературній Україні” під назвою “Сталін, Берія, Ковпак ...”. Як “документ”, із посиланням на один із російських архівів, вона була розміщена і в його роботі “Репресивно-каральна система в Україні”. Цього разу під назвою “Правда “про партизанський рух”: свідчення офіцера “Українського штабу партизанського руху” капітана Русанова”¹.

Усе б нічого, та от біда: “забув” шановний професор вказати, що насправді свою “правду” він списав із гітлерівської листівки, яку геббельсівська пропагандистська машина поширювала над партизанськими районами, намагаючись тим самим послабити спротив народної боротьби. Його як вихідця з того ж таки НКВС-МВС, а також спеціаліста-юриста зовсім не збентежили розбіжності в тексті фальшивки.

У тій же книзі автор подав і інший документ – “Повідомлення про організацію та результати роботи спеціальних груп для боротьби з оунівським бандитизмом у Західних областях України”². Цікавим є такий факт: усі інші матеріали подано мовою оригіналу – російською, а ось цей перекладений українською.

Помітні й інші авторські “новації”. Скажімо, в абзаці “У зв’язку з тим, що комплектування спецгруп проводилося за принципом підбору агентів-бойовиків, які були перевірені на виконанні завдання ліквідації

---

* Чайковський *Анатолій Степанович* – доктор історичних наук, професор.

оунівського бандитизму”, додане яскраве “політичне забарвлення”: “у тому числі вбивстві населення, яке співчувало ОУН-УПА”^{*3}.

“Наукове відкриття” підхопила “Урядова комісія з вивчення діяльності ОУН-УПА”. А далі домисел уже став не “науковою версією”, а догмою. На щастя, аж ніяк не для всіх.

Так що ж таке ці спецгрупи НКВС і НКДБ?

Свою появу в 1929 р. на терені суспільно-політичного життя Західної України Організація українських націоналістів ознаменувала терором і диверсіями проти польських властей. Не останнє місце займали й меркантильні (грошові) питання. Кошти ОУН отримувала різними шляхами: грабуючи банки, поштові карети, приватних підприємців.

---

* В “науковий” обіг автор запустив ще один пасаж. Нібито, з провокаційною метою членам спецгруп “давали письмові завдання на фізичне знищення небажаних для НКВС-НКДБ осіб. Так, за допомогою завербованих бойовиків були вбиті Г. Костельник та Я. Галан”.

Безсумнівно, хто і за що вбив цих людей, професор знав. Нагадаємо й ми. Після смерті митрополита Андрія Шептицького (1946), серед уніатської церкви розгорівся (не без участі радянських спецслужб), дошкульний конфлікт. В останній давно існувала течія (очолювана архієпископом Гавриїлом Костельником), на об’єднання з православною церквою. Йому протистояла її інша частина на чолі з Йосипом Сліпим.

Небезвідомий Павло Судоплатов (у залежності від кон’юнктурних міркувань деякі автори або з захопленням посилаються на його одкровення, або навпаки, всіляко паплюжать) зі знанням справи писав: “Доводилося часто чути, нібито він (Костельник – *авт.*) був агентом НКВС, але це твердження не має під собою ніяких підстав. Насправді двоє його синів були залучені до руху бандерівців і обидва загинули в боях із частинами НКВС. У 1946 році Костельник зібрав конгрегацію уніатських священнослужителів, які проголосували за возз’єднання з православною церквою ... Возз’єднання завдало нищівного удару по українському націоналістичному рухові під керівництвом Бандери – адже більшість їхніх командирів була з родин уніатських священників. Прагнучи зберегти націоналістичний рух, Бандера вдався до терору, який став повсякденним явищем в житті Західної України ... Вбивство Костельника на ступенях Львівського собору... стало його кульмінацією. Згубник був оточений натовпом і застрелився: його впізнали – ним виявився член терористичної групи, керованої заступником Бандери Шухевичем ... Під час війни Шухевич мав чин гаупштурмфюрера (капітана – *авт.*) і був одним із командирів карального батальйону “Nachtigal”. ... Пізніше, у 1945 році, частина батальйону “Nachtigal” ввійшла в елітарний каральний підрозділ збройних сил гітлерівської Німеччини – дивізіон “Галичина”⁴.

Павло Судоплатов: “У листопаді 1949 року ... український письменник Галан ... був зарубаний в своїй квартирі у Львові ... У Львові ми відразу ж потрапили (після приїзду з Москви – *авт.*) на партактив, який проводив Хрущов, спеціально прибувши з Києва, щоб взяти під особистий контроль розшук убивць Галана ... Він був явно не в душі: над ним нависла загроза сталінської опали через те, що не вдалося покласти край бандитизму в Західній Україні”⁵.

Шукали “доходи” і за кордоном. Зокрема, під загрозою розправи обкладали часом непосильними податками українську діаспору в США, Канаді, інших країнах.

При експропріації використовували прийом перевдягань в уніформу польських жандармів, поліцейських, поштових службовців і т. ін. Але головним залишалось політичне питання.

Із метою тримати в напрузі суспільство девізом ОУН 30-х років стало: “Ні дня спокою”. Українців позбавляли життя за “співпрацю” з владою, поляків – за “загравання” з українцями. В тому числі, приміром, міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького. Аж надто він активно, а головне успішно розгорнув пошук шляхів взаєморозуміння і примирення поміж поляками і українцями на західних теренах.

Паралельно ОУН налагоджувала контакти зі спецслужбами фашистських режимів – Німеччини, Угорщини, Іспанії та Італії. Не випадково вже в перші дні нападу гітлерівців на Польщу “озброєні групи націоналістів (приблизно 8 тис. осіб) вчинили напади на польські об’єкти в Західній Україні. Повстанцям вдалося взяти у полон 3,6 тис. поліцейських та вояків польської армії, захопити 1 танк, 8 літаків, 7 гармат, 23 кулемети і 80 автоматів, 3757 гвинтівок, набої, транспортні засоби та інше спорядження”⁶.

Скільки було вбито в цьому випадку “чужих людей”, не уточнюється. Зробимо це ми. Так ось, лише із 1929 по 1945 рік число жертв ОУН і народженої в її надрах УПА складало понад 600 000 осіб. Найбільш криваві етнічні оунівські чистки в 1942–1944 рр. відбувалися на Волині. Убивали росіян, євреїв, циган, українців тощо, особливо жорстоко знущалися над поляками. Були це радянські військовополонені, оточенці, партизани, підпільники, а переважно – мирні жителі.

Гітлерівське військово командування й нацистська партійна верхівка високо оцінювало “внесок” ОУН і УПА в реалізацію планів щодо світового панування. В одній із доповідних рейхсміністру окупованих східних областей А. Розенбергу відповідальний співробітник цього міністерства Отто Брайтіган, зокрема, писав: “УПА є сьогодні надзвичайно цінним бойовим засобом проти більшовиків, який заслуговує всілякої підтримки”⁷.

Покидаючи під ударом Червоної Армії межі України, гітлерівці залишили УПА чималі запаси: лише у другій половині 1944 р. УПА отримала понад 700 мінометів, близько 10 тис. станкових і ручних кулеметів, 100 тис. ручних гранат, 30 тис. мін і снарядів, 26 тис. автоматів, велику кількість іншої стрілецької зброї, близько 12 млн. патронів, сотні радіостанцій, інше військово і бойове спорядження, у тому числі і гармати⁸. За найскромнішими підрахунками ними можна було озброїти не менше трьох німецьких фронтових з’єднань (дивізій).

Окрім того, за свідченнями начальника 2-го відділу штабу окупаційних військ генерал-губернаторства гауптмана Юзефа Лазарека, у березні-квітні 1944 р. за його вказівкою для УПА зі Львова до Чорного лісу було доправлено дві вантажні автомашини з 15 тоннами зброї. Питанням озброєння та військового оснащення оунівських боївків опікувалися і відповідні штабні підрозділи першої бронетанкової та 17-ї армій Вермахту⁹.

Захоплений у полон (квітень 1944 р.) фельдфебель Грефе на допиті показав: “Німецьке командування підтримує з бандами зв’язок, допомагає зброєю і боеприпасами. З цього питання видано спеціальний наказ командира 13-го танкового корпусу генерал-лейтенанта Гауфе, у якому наголошувалось на необхідності надавати УПА допомогу у формуванні й озброєнні, а також перекиданні банд для активних дій проти Червоної Армії за лінією фронту”¹⁰.

Тоді ж ОУН і УПА розгорнули масштабну бойову, розвідувальну і диверсійно-підривну діяльність у тилу радянських військ. Уже в квітні 1944 р. в Кременецьких лісах (Рівненська, Тернопільська області) бої між підрозділами Червоної Армії, внутрішніх військ і УПА продовжувалися 7 діб. 26 запеклих бойових зіткнень тривали до десяти годин поспіль*. Втрати в живій силі з обох сторін налічували сотні вбитих і поранених¹¹.

Згадаймо і дивізію СС “Галичина”, вишколену та оснащену за найвищим розрядом тодішніх можливостей Третього Рейху**. Влітку 1944 р. в боях під Бродами (Львівська область) 14-а піхотна дивізія СС “Галичина” була щент розгромлена. Кількість загиблих тоді радянських солдатів не відома. Враховуючи те, що загальноприйняті втрати наступаючих військ є 1:3, за іншими обрахунками 1:5, були вони чималими. Вцілілі рештки есесівців влились в УПА. У доповідній командування внутрішніх військ Українського округу (січень 1945 р.), зокрема, зазначалося: “У жовтні 1944 р. 208-й окремий стрілецький батальйон проводив операцію по прочісуванню лісового масиву в Перемишлянському районі. Від розвідки надійшли дані, що банда УПА перебуває у лісі, добре озброєна й зайняла вигідну бойову позицію... Підрозділи батальйону шість разів ходили в атаку... Не витримавши натиску, бан-

---

* Трофеї атакуючих нараховували 7 гармат, 47 кулеметів, 15 мінометів, сотні одиниць стрілецької зброї, тисячі одиниць мін і снарядів, безліч військового спорядження, а також друкарня, мотоцикли тощо. У донесенні про результати боїв зазначалося: “Серед захоплених живими 65 німців, інші 25 вбито. Всі вони, влившись в банди, брали участь у боях”¹².

** Приймаючи присягу на вірність нацистському Рейху, вояки дивізії клялися: “Я служу тобі, Адольфе Гітлер, як фюреру і канцлеру Германського Рейху, вірністю й відвагою. Я клянусь тобі і буду коритися до смерті. Хай допоможе мені Бог”¹³.

да кинулась втікати. У ході бою і під час переслідування 165 бандитів вбито, 15 захоплено в полон. Як стало відомо згодом, банда складалась із залишків розгромленої галиційської дивізії СС і частково з німців...”¹⁴.

Боївки УПА вже в 1944 р. позбулися 57 тис. вояків, 35 гармат, майже 3 тис. мінометів, понад 20 тис. одиниць стрілецького озброєння, літака і кількох бронемашин*. Втрати ж радянських військ від дій УПА і націоналістичного підпілля тоді ж та в першій половині 1945 року, за неповними даними, склали понад 15 тисяч особового складу¹⁵. До лютого 1947 р. вони зросли до 19 276 осіб¹⁶.

Уже в перші місяці після визволення західних областей вдалося виявити і 1 200 таємних оунівських сховищ та складів із озброєнням, боеприпасами й продовольством. У багатьох із них запаси обчислювалися десятками, а в деяких – сотнями тонн.

До середини 1945 р. ОУН і УПА недорахувалися 60 % особового складу та 50 % наявного озброєння. Тоді ж, залишивши добровільно схрони, із зізнанням в правоохоронні органи з’явилися 29 тис. колишніх бойовиків. Ситуація для верхівки ОУН стала катастрофічною. Сподівання покладались виключно на “Чуму” – так в документах оунівці шифрували очікуваний ними початок великомасштабного військового конфлікту між учорашніми союзниками по антигітлерівській коаліції¹⁷. В одному з них – “Становище ОУН у Карпатському краї” зазначалося: “Настрій у нас не зовсім добрий, кожної весни сподіваємося на війну, лише у ній вбачаємо свій порятунк”¹⁸.

Отримавши в ході бойових зіткнень із радянськими військами і в протистоянні з правоохоронними органами відчутні втрати, ОУН вирішила змінити тактику. Від дій “курнями” і “сотнями” вирішено було перейти до раптових і несподіваних ударів дрібними групами. Активізувало диверсійно-терористичну діяльність і підпілля, особливо “служба безпеки” (СБ) ОУН. Діяли бандерівці з середньовічною жорстокістю: людям відрізали голови, кінцівки, статеві органи, випалювали (вирізали) на тілах зірки, розрізали животи, палили на вогнищах і багато іншого.

Напруженість братовбивчого протистояння не затихла і після капітуляції Третього Рейху. В оперативному огляді НКВС України на адресу начальників УНКВС західних областей (липень 1945 р.) зазначало-

---

* Для порівняння наведемо інші цифри: за скрупульозними підрахунками націоналістичних авторів, з 1941 по 1945 рр. загальні втрати ОУН склали 4756 осіб¹⁹. До цього числа увійшли і ті, хто загинув (помер) внаслідок поранень, хвороб, нещасних випадків у т.ч. за межами України. Близько 2 тис. загинуло й бойовиків УПА. У той же час в період окупації (вересень 1941 – жовтень 1943 р.) число загиблих радянських підпільників тільки в Києві склали 1,5 тис. осіб, по Україні – понад 120 000, з них близько 70 000 були партизани.

ся: “За показами заарештованих ... відомих ватажків підпілля і згідно з аналізом захоплених оунівських директив встановлено, що у зв’язку із закінченням війни ..., величезними втратами ОУН-УПА, а також поступовим звільненням населення західних областей України від оунівського впливу, в значній мірі змінилася організаційна структура ОУН у всіх нижніх і спеціальних ланках, форми і методи боротьби ... проти радянської влади.

У даний час, у зв’язку з можливістю використання частин Червоної Армії, які повертаються з фронтів, для боротьби з ОУН-УПА, бойовики і підпільники чекають т. зв. “більшовицького натиску”. В очікуванні “наступу” ватажки ОУН і УПА вживають заходів до посилення конспірації оунівського підпілля, до вивчення всіх можливих форм цього “натиску” з тим, щоб зберегти свої основні кадри, виробити і протиставити “натиску” нову тактику боротьби з радянською владою, яка відповідає вимогам оперативної ситуації”²⁰.

Фундаментом нової тактики стали три наріжні стратегічні схеми: “Даждь-бог”, “Олег”, “Орлик”. Їх основні положення конкретизували інструкції “Мурашка”, “Оса”, “Бджола”, а також “Тактичні вказівки” на той чи інший період. Схема “Олег” – виховання в націоналістичному дусі молоді, як основного джерела поповнення ОУН і УПА; “Орлик” (за іншими даними “Харків”) – посилення впливу ОУН на населення східних і південних областей України. Головною була схема “Даждь-бог”. Суть її зводилася до збереження націоналістичних кадрів шляхом їх легалізації та вживання в радянські органи влади і управління, зокрема до правоохоронних органів, партійних, громадських та інших організацій, посилення конспірації в діяльності, налагодження системи секретних схованок та зв’язку, організація і здійснення масштабних диверсійних актів.

Реалізуючи нову тактику дій, головним методом якої став терор та диверсії, націоналістичне підпілля та вцілілі підрозділи УПА розгорнули “бункерну” (схрону) війну* – здійснюючи дрібними боївками

---

* Масове будівництво оунівцями бункерів (схронів, криївок) розпочалося наприкінці 1943 р. До весни 1945 р. потаємні сховища було відкрито у багатьох селянських дворах. В них закладалися резерви продуктів, одягу, лишки зброї тощо. Під керівництвом СБ цими питаннями опікувалися господарчі відділи ОУН. Ще більші земляно-будівельні роботи велись у лісах. Тут схрони розраховувалися на 5–10 і більше осіб.

Після звільнення західних областей від гітлерівців, схрони і криївки виявили майже в кожному четвертому сільському обійсті. Упродовж 1946 р. лише підрозділами внутрішніх військ їх вдалося віднайти 11 780. Загалом за 1946–1950 рр. знищенню піддалися 28 970 різного калібру подібних “об’єктів”, а скільки їх вціліло – невідомо²¹. У деяких із них “борці” за незалежну Україну відсиджувалися упродовж багатьох років, періодично здійснюючи вилазки і вчиняючи криваві насильства, переважно над мирними жителями.

блискавичні напади на промислові, державні, правоохоронні та інші об'єкти, криваві терористичні акти щодо військовослужбовців, співробітників НКВС, НКДБ, міліції, партійних, радянських і комсомольських працівників, колгоспної адміністрації та простих селян.

1946 р. в ході “національно-визвольної боротьби” бандерівці провели 2 124 теракти і диверсії. Людські втрати склали 3 052 особи, з них 1 824 – мирні жителі. У їх числі виявилось і 140 голів сільських рад²².

Варварським насильством піддавалися не тільки “винні”, а й члени їхніх сімей разом із дітьми. Знищувалися і ті, хто мав сміливість виступити свідками у судах щодо кривавих діянь ОУН і УПА. Почалися “чистки” від “неблагонадійних” і у власних рядах. Кількість загиблих в цих ексцесах за найскромнішими підрахунками набагато перевищує цифру “бойових” втрат бандерівців в “запеклих сутичках” із гітлерівцями за весь період окупації. Своїх бандерівці вбивали з не меншою жорстокістю, ніж “жидів і москалів”.

Інших “підставляли” гітлерівцям як ворогів Рейху, зокрема політичних противників з числа мельниківців, серед них поетів Олену Телігу і Ольжича. Першу німці стратили у Бабиному Яру разом з десятками тисяч євреїв, радянських військовополонених, підпільників, партизанів та інших, другого (Олега Кандибу) – в концтаборі “Заксенгаузен”²³.

Згадали в ОУН і досвід 30-х років. Із штабів внутрішніх військ, обласних управлінь внутрішніх справ і держбезпеки почала надходити інформація про застосування націоналістами особливого способу маскування – переодягання в форму військовослужбовців Червоної Армії та внутрішніх військ, співробітників НКВС-НКДБ і міліції. Враховуючи, що під час проведення чекістсько-військових операцій (ЧВО) тільки в одному зі “схронів” на Прикарпатті було виявлено 150 найменувань документів їх жертв, а також однострої, ордени, медалі, особисті речі тощо, проблем в маскуванні для оунівців не існувало*. Зокрема, заступник начальника внутрішніх військ НКВС Українського округу генерал-майор Овчинников в огляді про бойову діяльність військ за перший квартал 1944 р. писав: “27.2.44 банда чисельністю до 100 осіб, одягнутих у червоноармійську форму, напала на с. Лохче (Рівненська обл. – *авт.*). Бандитами вбито голову сільради і замордовано 4 сім'ї радянського і партійного активу”²⁴.

Заступник наркома внутрішніх справ Україна Дятлов в донесенні до ЦК КП(б)У писав: “1 лютого 1946 року, банда чисельністю до 50 осіб, одягнених у форму військовослужбовців Червоної Армії, серед них один із погонями капітана, інший – старшого лейтенанта, решта – з погонями рядових, здійснила наліт на села Слобідка Рихтецька і Рихта Кам'янець-Подільського району”²⁵.

---

* Відомо, що навіть “командувач” УПА Шухевич неодноразово використовував підставні документи жертв, в тому числі і для відновлення на південних курортах підірваного в схронах здоров'я.

Тоді ж нарком В. Рясной у вказівках на ім'я начальників УНКВС вимагав: "... Деякі бандпрояви здійснюються злочинцями, одягненими у форму військовослужбовців. Уточнюючи обставини вчинення таких бандпроявів, необхідно відповідно до погонів, петлиць, кашкетів та інших знаків розрізнення встановлювати військові звання, і в однострої яких військ одягнені злочинці"²⁶.

Маскуючись під червоноармійців, бійців внутрішніх військ, партизанів, співробітників НКВС-НКДБ, навіть жінок-східнячок, заробітчани тощо, оунівці намагались виявити і знищити "симпатиків" радянської влади, дискредитувати правоохоронні органи, залякати населення*. Особливою жорстокістю відзначалися "камуфльовані" групи "Касьяна", "Морозенка" та багато інших²⁷.

Аналіз ситуації, яка склалася, свідчив: в умовах застосування бандерівцями прийомів війни "з-за рогу" відчутних втрат, у тому числі серед мирного населення, обмежуватися лише використанням бойових сил та засобів, зокрема проведенням ЧВО, надалі не можна. Блокування і прочісування лісових масивів із залученням значних контингентів військ успіх приносили тільки під час зіткнення з великими формуваннями УПА. В інших випадках, добре знаючи місцевість, маючи розгалужену мережу інформаторів і таємних укриттів, дрібні боївки легко проникали крізь заслони або перебиралися в інші райони. Малоефективною тривалий час залишалася і робота місцевої агентурно-освідомленої мережі.

Розпочався пошук комбінованих форм використання військових, агентурно-оперативних та організаційних заходів із протидії диверсійно-терористичній діяльності ОУН і УПА.

Поряд із іншими вжитими заходами (створення оперативних ділянок і груп, рухливих бойових загонів, посилення агентурно-інформативної і оперативно-слідчої роботи тощо), почалося формування спеціальних груп із числа вчорашніх бойовиків УПА і нелегалів ОУН.

Вибирати було з кого: 80 тисяч колишніх оунівців і упістів самі відмовилися від подальшої боротьби, ще десятки тисяч було захоплено під час бойових операцій. При відборі до таких підрозділів перевага віддавалася найбільш авторитетним і досвідченим, а головне тим, хто добровільно виявив бажання боротися з колишніми "товаришами по зброї".

26 квітня 1945 р. заступник начальника Управління з боротьби з бандитизмом НКВС УРСР підполковник А.Ф. Задоя писав: "... Із числа бандитів, які з'явилися з повинною, створені бойові групи, а особи, які

---

* Упродовж 1948, першому півріччі 1949 р. в західних областях України націоналісти здійснили 3 153 диверсії і терористичні акти. Їх жертвами (лише вбитими) стали 2 360 чоловік. Втрати ж оунівців (вбитими і затриманими) склали 643 особи.

з'явилися в органи НКВС з повинною і про цей їхній вчинок доволі лишньому оточенню невідомо – вербуються в якості агентів ...

Ті, хто з'явився з повинною з числа командного складу УПА та керівного осередку ОУН обов'язково використовуються органами НКВС для підривної роботи серед бандитів і націоналістично налаштованого населення у формі їх виступів у селах..., поширення їх заяв до органів НКВС і з закликами до бандитів наслідувати їхній приклад.

Частина керівних осіб із оунівського підпілля та УПА нами використовуються на бойовій роботі в справі боротьби з бандитизмом, наприклад: курінний командир “Юрченко”, сотник “Дон”, комендант району СБ “Тигр”, пропагандист ОУН “Остап” та ряд інших”²⁸.

Станом на червень 1945 року кількість спецгруп досягла 156, із загальною чисельністю в 1 783 осіб²⁹. За винятком декількох десятків оперативників органів держбезпеки та внутрішніх справ переважно вони склалися зі вчорашніх членів ОУН і УПА.

Перед спецгрупами ставилися завдання: захоплення і знищення керівних центрів або керівників ОУН і УПА; ліквідація дрібних боївок і підпільних груп, насамперед СБ; підведення бандерівців під оперативно-бойовий удар органів та військ НКВС; порушення системи зв'язку, проведення розвідувальної роботи.

Досить швидко діяльність спецгруп принесла результати. До середини 1945 р. ними було знищено 1 958 бойовиків і 22 функціонера ОУН, майже дві тисячі захоплено живими. Як трофеї взято сотні одиниць зброї, зокрема станкові і ручні кулемети, автомати, гвинтівки, а також радіостанції, інше спорядження. Повідомляючи в НКВС СРСР про організацію та ефективність їх роботи, В. Рясной (липень 1945 р.) писав, що “з боку членів спецгруп за весь час їх існування не було жодного випадку зради”. Воювали бойовики не за страх, а за совість. Не випадково, принаймні, понад десять з них було нагороджено бойовими орденами³⁰.

Не менш успішно працювали колишні провідники та пропагандисти ОУН, командири сотень і куренів УПА, референти СБ, рядові націоналісти і на агентурній “стежці війни”. Справа йшла на лад: 1944 р. на контрольованих ОУН і УПА територіях агентурно-освідомча мережа НКВС налічувала 725 “довірених осіб”, у 1945 – 1 200, а на початок 1946 року – вже 14 210. До кінця 40-х років агентурно-інформаційний апарат органів МВС-МДБ налічував тут десятки тисяч інформаторів. Провідне місце серед нього посідали колишні бойовики і нелегали ОУН і УПА*. “Ріст агентурно-освідомчої мережі, – зазначалось

---

* Лише у Станіславській області агентурно-повідомна мережа органів державної безпеки станом на 1 липня 1946 р. нараховувала 5 671 особу, з них: агентів – 596, резидентів – 93, утримувачів конспіративних квартир – 41, решта були інформаторами. Переважна частина агентів і інформаторів були вчорашні члени ОУН і УПА.

у доповіді Управління з боротьби з бандитизмом НКВС УРСР (січень 1946 р.), – значно прискорив виявлення й ліквідацію бандгруп УПА і оунівського підпілля, а також надав змогу розкрити раніше скоєні ними терористичні і диверсійні акти... На основі агентурних і слідчих даних управліннями НКВС західних областей за звітний період (4-й квартал 1945 р. – *авт.*), здійснено ряд успішних ЧВО, у ході яких ліквідовано 103 бандгрупи, а також повністю або частково 163 оунівські організації.” Наголошувалось: велику допомогу у цьому випадку надали агенти “Курчавий”, “Київ”, “Олександров”, “Мотя”, “Олександровський” з числа вчорашніх оунівців і упістів³¹.

Завдяки отриманій інформації у ході однієї лише операції, проведеної в березні 1945 р. на території Тернопільської області за участю спецгрупи “Орел” проти південного крайового проводу ОУН, було ліквідовано 65 бандитів, 244 захоплено в полон, у тому числі 22 зв’язкових, 105 осіб з’явилося з повинною³². Всього вже на 1 липня спецгрупи ліквідували 1 980 учасників оунівських боївок і членів підпілля, живими захопили 1 142 особи³³.

У той же час лише у першому півріччі цього ж року націоналісти вчинили 2 207 бандпроявів, з них 689 терористичних актів, 212 диверсій, 236 збройних нападів на об’єкти, сотні інших зухвалих наскоків, по-звірячому винищивши та завдавши тяжких поранень і каліцтв 5 766 військовослужбовцям, співробітникам НКВС, також цивільним особам. За агентурними даними, у цей же період ОУН і УПА втратили 1 008 людей керівного складу, в т.ч. членів Центрального, крайових і окружних проводів, інших функціонерів і “зверхників”. Число ж затриманих бандерівців склало понад 46 тисяч. Іще 25 тисяч колишніх “лісових братів” з’явилася з повинною³⁴.

Не менш важливим у нашому випадку є і таке питання: чи допускали співробітники НКВС-НКДБ, у тому числі і члени спецгруп, порушення законності?

Так, порушення законів траплялося, зокрема, людьми з метою помсти, в стані нервового перезбудження, психічних стресів тощо.

Випадки беззаконня мали місце і серед осіб, які виявляли недисциплінованість, а часом і невиправдану жорстокість. Зокрема, про це свідчить доповідна завідувача сектора партійної інформації оргінструкторського відділу ЦК КП(б)У В. Віщуна “Про факти порушення революційної законності в західних областях України” (1945), а також вказівка МВС СРСР “Міністру внутрішніх справ УРСР, начальникам УМВС західних областей УРСР” (1946), доповідна записка військового прокурора військ МВС Українського округу в ЦК КП(б)У “Про факти грубого порушення радянської законності в діяльності т. зв. спецгруп МДБ ” (1949), ряд інших документів.

Аналіз цих фактів показує: вони не мали системного характеру. У той же час НКВС (МВС) СРСР і України неухильно проводили лінію на їх ретельне розслідування, притягнення до суворої дисциплінарної та кримінальної відповідальності винних. Тільки в 1945–1947 рр. питання про стан дисципліни та дотримання законів неодноразово було піднято в наказах, директивних вказівках та постановах.

Так, у наказі (липень 1946 р.) “Про боротьбу з порушеннями радянської законності в органах МВС Української РСР” зазначалося: “Після вигнання німецько-фашистських загарбників, органами і військами МВС розгромлені великі збройні банди і кримінально-бандитські формування. Викриті і віддані до суду багато ватажків фашистських організацій і банд, німецькі ставленики, кримінальні злочинці і розкрадачі соціалістичної власності...”

Переважає більшість працівників органів МВС України... виявляють максимум пильності та наполегливості, самовідданого ставлення до праці...

Наші успіхи в роботі були б значно більшими, якби всі працівники органів МВС УРСР перейняли свідомість того, що боротьбу з ворогами, а також порушниками державної дисципліни і громадської безпеки слід вести на високому ідейному рівні, опираючись на широку підтримку мас.

Проте, в наших рядах зустрічаються ще люди, які своєю особистою поведінкою і антикомуністичним ставленням до праці часто компрометують не лише себе, а й органи МВС у цілому”³⁵.

Питання дотримання законності в діяльності органів та військ МВС у січні 1948 р. стало предметом розгляду на засіданні ЦК КП(б)У*. Відтак, було прийнято постанову “Про стан та заходи по зміцненню соціалістичної законності і радянського правопорядку в Українській РСР”.

---

* На основі постанови ЦК КП(б)У 25 лютого 1948 р. МВС України було видано наказ “Про заходи по зміцненню соціалістичної законності і радянського правопорядку”, у якому, зокрема, зазначалося, що з усіх допущених упродовж 1947 р. особовим складом органів МВС злочинів і правопорушень, 13, 6 % складають випадки порушення законності, із яких 31,6 % заподіяно співробітниками УМВС Львівської, Станіславської, Волинської, Тернопільської, Закарпатської і інших західних областей. Наголошувалося: “Начальникам управлінь МВС, начальникам прикордонних військ МВС, командирам з’єднань внутрішніх військ МВС, начальникам міських і районних відділів МВС і міліції, начальникам шкіл, начальникам таборів, колоній і тюрем МВС – негайно вжити найбільш рішучі заходи щодо попередження й недопущення фактів порушення соціалістичної законності і належного дотримання радянського правопорядку... Винуватих у незаконних арештах і необґрунтованих затриманнях громадян, а також начальників органів, допустивши порушення законів, притягати до суворої відповідальності, аж до судового переслідування Військовим Трибуналом.” (Наказ № 0054 від 25 лютого 1948 р.)

В ній підкреслювалося: мають місце серйозні порушення законів, а “окремі працівники МВС, особливо західних областей, продовжують допускати свавілля і беззаконня, вчинки, які ганьблять органи МВС і завдають великої шкоди нашій соціалістичній державі”³⁶.

На противагу “викривачам” радянського беззаконня в Україні другої половини 40-х, початку 50-х років, які замовчують наслідки, котрі наступали для порушників законів, наголосимо: тільки в 1946 р. за ігнорування чинного законодавства до кримінальної відповідальності, в тому числі з винесенням вироку про вищу міру покарання, було засуджено 575 осіб, із них співробітників МВС – 358, МДБ – 35, військовослужбовців внутрішніх військ – 182³⁷. Майже три тисячі осіб були звільнені з органів державної безпеки і внутрішніх справ. Із усіх, до кого вживалися заходи дисциплінарного стягнення і кримінальних покарань, 40 % становили органи і війська МВС – МДБ західних областей.

В огляді “Про порушення радянської законності військовослужбовцями військ МВС і працівниками МВС і МДБ за перший квартал 1947 року” зазначалося: “Усіма підвідомчими трибуналами військ МВС Українського округу розглянуто 134 справи, за якими засуджено 170 осіб: співробітників МВС – 109 (64,1 %); МДБ – 12 (7 %), військовослужбовців внутрішніх військ – 49 (28,99 %). Зокрема: офіцерів – 56, сержантів – 14, рядових – 100”. Майже 70 % з них судовим переслідуванням піддалися за злочини, вчинені на теренах Західної України. 5 з яких були засуджені до страти, 65 отримали від 5 до 10 років позбавлення волі, решта – від 2 до 4 років таборів³⁸.

Загальна ж кількість співробітників правоохоронних органів Західної України, які притягувалися до кримінальної відповідальності за протиправні дії стосовно громадян у 1945–1953 рр., склала понад дві

---

* У липні того ж року міністр внутрішніх справ України Т. А. Строкач писав на адресу М. С. Хрущова (голова Ради міністрів УРСР) і Д. С. Коротченко (секретар ЦК КП(б)У): “Представляя при этом копию приказа МВД за № 00106 от 10 июля 1946 года – докладываю: ... В целях недопущения фактов нарушения советской законности, а также должного реагирования на каждый случай их проявлений, Министерством внутренних дел УССР было издано 14 приказов и директив.

Одновременно с мерами политико-воспитательной работы ..., из органов МВД за шесть месяцев 1946 года уволено 2 185 человек ... За первое полугодие, по имевшимся 408 случаям нарушений советской законности, привлечено к ответственности 537 человек. Из них: предано суду – 146 человек и наказано в дисциплинарном порядке 391 человек. Из числа заслушанных дел в Военном Трибунале – 42 дела слушались показательным процессом и приговоры по ним были объявлены в приказах и доведены до каждого оперативного работника горрайорганов МВД УССР.

В результате проводимых мероприятий, случаи нарушений советской законности за последнее время ... пошли на снижение”³⁹.

тисячі осіб. Були серед них і бойовики спецгруп, частина з яких по-стала перед судами військових трибуналів, зазнавши найсуворішого покарання.

Характеризуючи діяльність спецгруп і результати їх роботи, необхідно відзначити:

– їх ефективність, особливо в перший період (1945–1948 рр.) була досить високою;

– основу спецгруп складали виключно вчорашні нелегали і бойовики ОУН і УПА, насамперед ті, хто добре знав націоналістичну організаційну структуру, канали зв'язків, систему таємних укриттів і т. ін., а головне – форми і методи диверсійно-терористичної діяльності, зокрема, прийоми терору і диверсій. Усе це вони більш ніж успішно застосовували проти своїх недавніх однодумців;

– дії спецгруп мали як практичні результати щодо знищених і захоплених радикально налаштованих націоналістів, так і у вигляді ліквідованих схронів, взятих трофеїв і т. ін., одночасно і в морально-психологічному впливові на хід і розмах дій ОУН і УПА.

Зневірившись у ідеях ОУН і переконавшись на практиці у справжніх цілях і намірах керівників ОУН і УПА, бойовики спецгруп своїми діями здійснювали помітний вплив на тих, хто продовжував залишатися в лісах і в підпіллі. Намагаючись захистити власні ряди від проникнення “єреси”, СБ розгорнула масштабний терор у націоналістичному середовищі проти “ненадійного повстанського елементу”. Його жертвами стали щонайменше близько 10 тисяч людей*.

Безперечно й те, що будучи зброєю агентурно-оперативної та бойової роботи радянських спецслужб, спецгрупи в ряді випадків допускали грубі порушення законів. Повністю уникнути їх, насамперед шляхом притягнення до суворої, у т. ч. кримінальної відповідальності винних через різні причин вдалося не завжди. Але така робота активно, а головне цілеспрямовано велася.

У ситуації, яка склалася, з точки зору влади, головне полягало, якщо не в докорінній ліквідації, то, принаймні, в намаганні за допомогою спецгруп призупинити розгул насильства і терору, які охопили західний терен України в післявоєнний період. У цьому напрямку, безсумнівно, досліджувані підрозділи НКВС-НКДБ зіграли свою роль.

Правда якраз полягає і в тому, що проти оунівського підпілля і УПА в складі спецгруп наполегливо, а головне успішно боролися не

---

* Окрім чотирьох тисяч знищених “мельниківців”, до жовтня 1945 р. один лише крайовий референт СБ “Смок” (Микола Козак), на чолі групи горлорізів СБ замордував 889 членів власного підпілля і бойовиків УПА. Спеціальна інструкція Проводу ОУН – Б вимагала будь-якими доступними методами (удушення, повішення, розстріл, четвертування) знищувати усіх, хто підтримує “совіти”, залишаючи на трупах написи – “За співпрацю з НКВС”. Не випадково населення називало есбістів “янголами з удавками”⁴⁰.

тільки енкаведисти, а переважно їхні вчорашні однодумці – “товариші по зброї”. На наше переконання, стверджувати, що спецгрупи використовувалися для “вбивства населення, котре співчувало ОУН-УПА”, як це намагаються довести сучасні апологети захисту радикально-націоналістичного руху, немає ніяких підстав. В умовах масштабного кровопролиття, що мало місце у західних областях в період 40-х початку 50-х рр., їх використання багато у чому стало жорстоким, а водночас виправданим кроком з боку влади.

¹ Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х кн.. Кн. 2. – К.: Либідь – Військо України, 1994. – С. 408–424.

² Там само. – С. 460–464.

³ Там само. – С. 462.

⁴ Судоплатов Павел. Разведка и Кремль. Записки нежелательного свидетеля. – М.: ТОО “Гея”, 1996. – С. 298–299, 301.

⁵ Там само.

⁶ Україна партизанська: наук.-довід. вид. / Авт.-упоряд.: О. В. Бажан, А. В. Кентій, В. С. Лозицький та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2001. – С. 5.

⁷ *Свтушенко В.* Бандерівщина / “Союз”, № 9, 1990. – С. 70.

⁸ Там само. – С. 69–70; Документи изобличают: Сборник докум. и матер. о сотрудничестве украинских националистов со спецслужбами фашистской Германии. Изд. 2-е допол. – К., 2004. – С. 7.

⁹ Военно-исторический журнал, № 4, 1990. – С. 53.

¹⁰ Внутренние войска в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.: Док. и материалы. – М.: Юридическая литература, 1975. – С. 630.

¹¹ Там само. – С. 627–628.

¹² Там само. – С. 627–628.

¹² Внутренние войска в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.: Док. и материалы. – М.: Юридическая литература, 1975. – С. 630.

¹³ *Ткаченко Г. С.* Велика Вітчизняна війна в кривому дзеркалі маніпуляторів свідомості – К.: Україна, 2009. – С. 9.

¹⁴ Внутренние войска в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.: Док. и материалы. – М.: Юридическая литература, 1975. – С. 627–628.

¹⁵ Білас І. Г. Указ. праця. – С. 605, 606.

¹⁶ Центральний державний архів громадських організацій (ЦДАГО) України, ф. 3, оп. 1, спр. 255, арк. 387.

¹⁷ Документи изобличают... – С. 116.

¹⁸ Там само. – С. 121.

¹⁹ Див.: *Полікарпенко Г.* Організація українських націоналістів під час Другої світової війни. Вид. 4-е доп. / за ред. Б. Михайлюка. (На чужині): б. н., 1951. – С. 144–145; *Верига Василь.* Втрати ОУН в часі Другої світової війни. – Торонто, Канада, 1991. – С. 182.

²⁰ Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДАСБ) ф. 13, спр. 372, т. 11, арк. 14; т. 62, арк. 7.

²¹ *Бондарук Григорій.* “Ангели” з удавками: Правда про бандерівську службу безпеки (СБ ОУН-Б) / Селянська правда від Івана Бокого, 2012, 9 лютого. – С. 4.

- ²² Архів МВС України, ф. 3, оп. 1, спр. 86, арк. 6, 7.
²³ *Бондарук Григорій*. Указ. праця. – С. 4.
²⁴ Внутренние войска в Великой Отечественной войне... – С. 652.
²⁵ *Чайковський А. С.* Миттєвості історії. – К.: Україна, 2000. – С. 268.
²⁶ Архів МВС України, ф. 3, оп. 1, спр. 84, арк. 17.
²⁷ *Бондарук Григорій*. Указ. праця. – С. 4.
²⁸ *Білас І. Г.* Указ. праця. – С. 459–460.
²⁹ Там само. – С. 462.
³⁰ Там само. – С. 462, 468.
³¹ ГДА СБ України, ф. 13, спр. 372, т. 62, арк. 37–38, 39–43.
³² *Білас І. Г.* Указ. праця. – С. 454.
³³ Документы избличают... – С. 183.
³⁴ *Білас І. Г.* Указ. праця. – С. 607, 608.
³⁵ Архів МВС України, ф. 46, оп. 1, спр. 21, арк. 46–49.
³⁶ Там само, ф. 46, оп. 1, спр. 44, арк. 45.
³⁷ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, ч. II, арк. 421.
³⁸ Там само, ф. 1, оп. 23, ч. II, спр. 9/8, арк. 63–70.
³⁹ Архів МВС України, ф. 46, оп. 1, спр. 44, арк. 45.
⁴⁰ *Бондарук Григорій*. Указ. праця. – С. 4.

Освещаются вопросы возникновения, функционирования и результаты деятельности спецгрупп НКВД и НКГБ в 1944–1953 гг. Акцентируется внимание на причинах их появления, а также фальсификации рассматриваемой проблемы.

Ключевые слова: спецгруппы; НКВД; НКГБ; ОУН; УПА; террор; диверсии; служба безопасности(СБ); боевики; нелегалы; военные трибуналы; законность; правопорядок.

There is highlighted the establishing, functioning and the results of activity of special groups of Commissariat for International Affairs (NKVD) and National Committee of State Security (NKGB) in 1944–1953. The author stresses on the reasons of their arising and the falsification of the problem, discussed in the article.

Keywords: special groups; NKVD; NKGB; OUN; UPA; terror; diversions; security service; fighters; illegal residents; war tribunals; legality; the low and order.